

УДК 338.486.4

Пап В.В., д.е.н., професор

Лужанська Т.Ю., к.г.н., доцент

Чубірка Г.І.

Мукачівський державний університет

ПРОГНОЗУВАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

У статті розглядається проблема дослідження процесів прогнозування та планування санаторно-курортної сфери регіону. Акцентується увага на оцінці загальних процесів прогнозування санаторно-курортної сфери; сутності та основних видах планування у діяльності санаторно-курортних закладів. Проаналізовано план та оцінено процес планування діяльності санаторно-курортних закладів. Дається характеристика основним типам санаторно-курортних закладів. Оцінено системно-структурний аналіз розвитку санаторно-курортної сфери регіону; проаналізовано стан розвитку санаторно-курортної сфери Карпатського регіону, в т.ч. Закарпатської області.

Ключові слова: прогнозування; планування; види планування; стратегічні підходи у плануванні; типи санаторно-курортних закладів

Pap V., Luzhans'ka T., Chubirca A.

FORECASTING AND PLANNING HEALTH RESORT AREAS OF THE REGION

The problem of the research process forecasting and planning health resort areas of the region. Attention is focused on assessing the overall process of forecasting sanatorium sphere; essence and main types of planning of spa facilities. The analysis plan and assessed the planning of spa facilities. Describes the main types of spa facilities. Reviewed systematic and structural analysis of the health resort areas of the region; The state of development of sanatorium and resort areas in the Carpathian region, including Transcarpathian region.

Keywords: forecasting; planning; types of planning; strategic approach to planning; types of spa facilities

Пап В.В., Лужанская Т.Ю., Чубирка А.И.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

В статье рассматривается проблема исследования процессов прогнозирования и планирования санаторно-курортной сферы региона. Акцентируется внимание на оценке общих процессов прогнозирования санаторно-курортной сферы; сущности и основных видах планирования в деятельности санаторно-курортных учреждений. Проанализировано план и оценено процесс планирования деятельности санаторно-курортных учреждений. Наводится характеристика основным типам санаторно-курортных учреждений. Оценено системно-структурный анализ развития санаторно-курортной сферы региона; проанализировано состояние развития санаторно-курортной сферы Карпатского региона, в т.ч. Закарпатской области.

Ключевые слова: прогнозирование; планирование; виды планирования; стратегические подходы в планировании; типы санаторно-курортных учреждений.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У загальній стратегії соціально-економічного розвитку України значна роль належить курортно-рекреаційній сфері (туризму, відпочинку, лікувальному оздоровленню), що в сучасних умовах побудови державності та стабілізації національної економіки недооцінюється. Формування державної стратегії розвитку рекреаційного господарства України і курортно-рекреаційного природокористування є актуальною проблемою у зв'язку з необхідністю масового оздоровлення населення. Державна стратегія є також основою для конструктивної взаємодії органів державної влади щодо забезпечення комплексного використання природних рекреаційних ресурсів і потенціалу рекреаційного господарства. Збереження і розвиток санаторно-

курортної галузі як складової туристської індустрії має стати частиною державної політики у справі охорони і зміцнення здоров'я населення і пріоритетним напрямом у формуванні соціальних програм, передбачаючи реалізацію прав людини на відпочинок, лікування, сприятливе навколишнє середовище, реалізацію прав майбутніх поколінь на користування рекреаційним природно-ресурсним потенціалом з метою підтримки високої якості життя, а також вирішення поточних завдань масового оздоровлення населення і нерозривного зв'язку із здійсненням заходів щодо збереження і відновлення природних рекреаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Санаторно-курортна діяльність є предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Широкий спектр ресурсної бази туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону відображено в працях В.І. Мацоли, В.І. Гетьмана, Н.М. Влащенко, Ф.Ф. Мазура та інших. Питання перспектив розвитку та конкурентоспроможності підприємств санаторно-курортного типу в умовах ринкових відносин вивчали Г.В. Копець, В.С. Кравців, П.В. Жук та інші. Розробленням стратегії маркетингових досліджень підприємств даного типу займалися Ф.Г. Кифяк та П.А. Петриченко. Різним аспектам розвитку санаторно-курортної сфери присвятили свої праці О.А. Нікітіна, В.І. Гетьман та інші. Однак, незважаючи на вище наведені праці вчених щодо питань розвитку санаторно-курортної сфери на рекреаційних територіях Закарпатської області, багато аспектів проблем, які пов'язані з основними напрямом реформування рекреаційного середовища досліджуваної території потребують додаткової уваги, зокрема: розроблення стратегії розвитку підприємств санаторно-оздоровчих та курортних закладів на інновацій основі.

На сьогодні важливим є дослідження екологічних аспектів санаторно-курортної сфери діяльності з позицій охорони навколишнього природного середовища. Зокрема цим питанням присвячені роботи Я. Олійника, О. Любіцевої, О. Дмитрука, В. Кекушева, О. Кузьменка, Ю. Мазурова та інших.

Цілі статті. Метою статті є оцінка процесів прогнозування та планування розвитку санаторно-курортної сфери регіону.

У ході дослідження перед нами стояли такі завдання: оцінити загальні процеси прогнозування через фактографічні та евристичні методи аналізу; визначити сутність та основні види планування у діяльності санаторно-курортних закладів; проаналізувати план діяльності санаторно-курортних закладів; оцінити процес планування діяльності санаторно-курортних закладів; проаналізувати основні типи санаторно-курортних закладів; оцінити системно-структурний аналіз розвитку санаторно-курортної сфери регіону; проаналізувати стан розвитку санаторно-курортної сфери Карпатського регіону, зокрема Закарпатської області.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У ряді зарубіжних країн туристично-рекреаційна сфера є однією з найбільш пріоритетних сфер народного господарства, внесок якої у валовий національний прибуток складає 15-35% (Угорщина, Чехія, Австрія, Швейцарія, Італія, Франція, Іспанія, Португалія). Туристично-рекреаційний бізнес приваблює підприємців з багатьох причин: незначні стартові інвестиції, зростання попиту на туристично-рекреаційні послуги, високий рівень рентабельності та мінімальний термін окупності витрат. Крім того, цей бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів народного вжитку, зв'язку тощо.

Прогнозування – це наукове обґрунтування можливого стану об'єктів у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення очікуваного стану. Прогнозування має дати відповідь на такі питання:

- Чого найімовірніше слід очікувати в майбутньому?

- Яким чином необхідно змінити сьогоднішні умови, щоб досягнути бажаного стану в майбутньому?

Прогнозування є сполучною ланкою між теорією і практикою в усіх сферах життя суспільства і за своїм складом ширше від планування, оскільки, крім показників діяльності санаторно-курортних закладів включає також дані про зовнішнє середовище санаторно-курортного комплексу. Прогноз стану зовнішнього середовища санаторно-курортного комплексу розробляється на 2-5 років з розбивкою першого року по кварталах чи місяцях наростаючим підсумком з початку року.

В економічному прогнозуванні використовуються *дві групи методів прогнозування*:

- *фактографічні* (методи екстраполяції, функцій та кореляційно регресійних моделей), що базуються на використанні фактичних матеріалів, які детально характеризують зміни в часі всієї сукупності чи окремих показників об'єкта прогнозування;

- *евристичні* (методи експертних оцінок, побудови „дерева цілей”, оптимізації та інформаційного моделювання), які передбачають здійснення прогнозних розробок за допомогою логічних прийомів і методичних правил теоретичних досліджень.

Планування є важливою частиною оцінки розвитку санаторно-курортного комплексу, основною її функцією. Санаторно-курортні заклади, які не планують чи не вважають потрібним це робити, навряд чи можуть досягнути значних успіхів в своєму розвитку.

Суть планування можна визначити як:

- уміння передбачити мету діяльності санаторно-курортних закладів, результати їх діяльності і ресурси, потрібні для досягнення цієї мети;

- розробка та обґрунтування цілей, визначення найкращих методів і способів їх досягнення при ефективному використанні всіх видів ресурсів, необхідних для виконання поставлених завдань, і встановленні їх взаємодії.

Планування означає також уміння визначати мету діяльності санаторно-курортних закладів як складової частини загальної системи внутрішнього планування. Основна мета не повинна розходитися із загальною метою діяльності санаторно-курортних закладів, повинна бути спрямована на їх успішне здійснення за рахунок зовнішніх факторів економічного росту.

В залежності від ступеня невизначеності в плануванні, тимчасових орієнтацій ідей планування, меж планування і т.д., у світовій практиці використовують різні типи планування. Наприклад, в залежності від того, яку межу (період) часу охоплюють плани, складені на підприємствах санаторно-курортного комплексу, планування поділяється на три типи: довготривалі, середньотривалі, короткочасні.

Довготривале планування охоплює довгі періоди часу - 10 - 25 років. Деякий час довготривале планування ототожнювалось із стратегічним, але ці два поняття розглядаються окремо. Стратегічне планування по своєму змісту багатіше довготривалого.

Середньотривале планування конкретизує орієнтири, визначені в довготривалих планах. Вони розраховані на більш короткий час. Донедавна середньотривале планування розраховувалось на 5 років, проте швидкість змін зовнішнього середовища зумовила необхідність скоротити термін цього типу планування приблизно до 2-3 років. Середньотривалі плани вирішують завдання, пов'язані з перебудовою існуючих виробничих потужностей санаторно-курортних закладів, оновленням асортименту, пошуком нових ринків збуту і т.д.

Короткочасне планування - вироблення планів на 1-2 роки. Зазвичай це річний план, який нараховує в собі конкретні завдання по здійсненню певних операцій. Вони (операції) містять інформацію про строки, обсяги, асортимент, черговість поставок і т.д. [12, с.47].

План діяльності санаторно-курортних закладів дозволяє:

- оцінити практичні можливості для досягнення мети;
- забезпечити пошук кращих і більш ефективних шляхів досягнення мети;
- виявити зони впливу на виробництво потенційних негативних факторів та непередбачуваних наслідків;
- створити основу для визначення обсягів необхідних матеріально-технічних, паливно-енергетичних, сировинних та фінансових ресурсів;
- знизити ризик в прийнятті необґрунтованих управлінських рішень;
- здійснити об'єктивний контроль за результатами господарської діяльності санаторно-курортного закладу.

Процес планування діяльності санаторно-курортних закладів може бути виражений такими етапами:

- 1-ий. Визначення місії і комплексу завдань. Складання "дерева завдань".
- 2-ий. Аналіз і оцінка внутрішнього і зовнішнього середовища. Інколи даний етап передує етапу визначення завдань.
- 3-ій. Стратегічний аналіз. Санаторно-курортний заклад порівнює завдання і результати дослідження факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, визначає розрив між ними, формує різноманітні варіанти стратегій.
- 4-ий. Порівняння і визначення однієї з альтернативних стратегій, її розробка.
- 5-ий. Готується остаточний стратегічний план діяльності санаторно-курортного закладу.
- 6-ий. Середньотривале планування. Розроблення середньотривалих планів і програм.
- 7-ий. На основі стратегічного і середньотривалого планування розробляються річні оперативні плани і проекти.
- 8-ий. Контроль за виконанням рішень, втілених у планах. Цей етап не являється стадією безпосереднього процесу планування, проте він має важливе значення для планування і реалізації стратегії санаторно-курортного закладу, тому що дає можливість більш раннього виявлення можливого розриву між плановими показниками і фактичним виконанням та внесення відповідних корективів в цей процес. В цілому процес планування являє собою нібито замкнутий цикл з прямим і зворотнім зв'язком [9].

Система планів санаторно-курортного закладу формується самостійно і може охоплювати таке:

1. Стратегічний, або генеральний, план санаторно-курортного закладу.
2. Довгостроковий план - складова частина стратегічного, тобто план розвитку на декілька років, націлений на вирішення окремих проблем стратегії санаторно-курортного закладу.
3. Загальноорганізаційні плани, складені як продовження стратегічного плану. Вони визначають головні завдання розвитку санаторно-курортного закладу. Основу цих планів становить план розвитку.
4. Оперативні плани санаторно-курортного закладу, до складу яких входять загальноорганізаційні плани поточної діяльності, у тому числі „господарські плани”, або „плани прибутку”, розраховуються на один рік. За допомогою планів поточної діяльності товари і послуги виготовляються на ринок; поточні плани підрозділів, у тому числі бюджетні, доповнюються загальноорганізаційними планами поточної діяльності.
5. Бізнес-план - план створення нового підприємства, програма діяльності санаторно-курортного закладу, план конкретних заходів для досягнення певних цілей.
6. Програми (або плани-програми) і проекти.

Стратегічний план - довгостроковий план на 5-15 років, у якому формуються основні цілі санаторно-курортного закладу на перспективу, конкретні завдання,

прив'язані за часом до ресурсів, загальна стратегія досягнення поставлених цілей. Стратегічне планування - це, по суті, перспективне планування, але в нього вкладено зовсім інші зміст і методика розробки. Це і визначення місії санаторно-курортного закладу: яким повинен бути санаторно-курортний заклад через 5-15 років, це і визначення стратегічного становища санаторно-курортного закладу, аналіз його конкурентного становища, визначення стратегічних альтернатив і, нарешті, формалізація самої стратегії з урахуванням зовнішнього середовища і внутрішніх особливостей санаторно-курортного закладу.

Поточні плани - плани, у яких пов'язуються всі напрямки діяльності санаторно-курортного закладу і робота всіх функціональних підрозділів на поточний фінансовий рік. В умовах невизначеної і часто змінної ринкової кон'юнктури база розрахунку основних розділів поточного плану дуже непостійна і часто піддається змінам. У цих умовах плани, наприклад по витратах виробництва, на рік щоквартально можуть істотно відрізнятись від реальної дійсності через нетривалий час після їх складання. Тому на рік розділи плану повинні складатися по укрупнених показниках. Це, швидше, прогноз реалізації цілей стратегічного плану на поточний рік, а основним „обрієм планування” повинен бути план на квартал із наступним аналізом виконання і внесення коректив з урахуванням зміни кон'юнктури в план на наступний квартал. Плани повинні бути гнучкими, бажано розраховувати альтернативні варіанти.

Оперативні плани - детальні плани, присвячені вирішенню конкретних питань діяльності санаторно-курортного закладу в короткостроковому періоді. Мають вузьку спрямованість, високий ступінь деталізації і характеризуються значною різноманітністю прийомів і методів. Розробка і реалізація цих планів практично не залежить від ринкової кон'юнктури і тут може широко використовуватися досвід цієї роботи в умовах централізованого планування.

Бізнес-план - план створення нового підприємства, план розвитку санаторно-курортного закладу, виходу на ринок із новими послугами, реконструкції санаторно-курортного закладу і т. п. Основні об'єкти бізнес-планування - інноваційні проекти. Дуже близьке до бізнес-плану техніко-економічне обґрунтування проектів (ТЕО). Однак у ТЕО на відміну від бізнес-плану майже не розкриваються комерційні, ринкові проблеми майбутнього бізнесу. Бізнес-план як форма обґрунтування інноваційних проектів поступово витісняє ТЕО зі сфери планової діяльності. Без добре складеного бізнес-плану практично неможливо вести переговори з майбутнім інвестором, тим більше закордонним [10].

Сформована на кожному етапі планування виробнича програма санаторно-курортного закладу повинна бути деталізована у часі та доведена до конкретних виробничих підрозділів на етапі *оперативно-календарного планування*.

Стратегічне планування - це адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи планів, організації діяльності, мотивація та контроль за результатами на основі моніторингу та аналізу стану зовнішнього і внутрішнього середовища санаторно-курортного закладу.

Стратегічне планування в санаторно-курортній галузі передбачає організацію власного потенціалу з чіткою орієнтацією на ринкову ситуацію, що забезпечуватиме розвиток санаторно-курортних закладів. Суть його - в переорієнтації від практики путівки й нормативно-безособового обслуговування потоку відпочиваючих - до усвідомлення єдності процесу і результату спільної роботи лікарів, обслуговуючого персоналу у конкуренції за туриста.

Категорія задоволення має два аспекти: психологічний і функціональний.

Психологічний аспект задоволення забезпечується пропозицією індивідуального обслуговування та урізноманітнення форм і засобів лікування, орієнтацією досягти оздоровлення переважно природними факторами, передбачає також розвиток індустрії гостинності та створення житлових умов, наближених за рівнем до курортних готелів,

високу якість харчування та обслуговування у курортних їдальнях, чуйність, уважність, люб'язність обслуговуючого персоналу.

Функціональне задоволення відпочиваючого залежить від профілю санаторно-курортного закладу і забезпечується шляхом інтенсивного лікування, широкої пропозиції медикаментів та медпрепаратів, організації масового харчування та створення сприятливих житлових умов.

Лише на основі новітнього бачення та підходів до організації санаторно-курортної справи можна сформулювати, впровадити та виконати плани та стратегії, забезпечивши тим самим не лише виживання оздоровниці, а й її неперервний розвиток.

На шляху формування стратегії розвитку санаторно-курортного закладу важливим є аналіз *внутрішнього середовища* - самої організації, визначення сильних та слабких сторін діяльності, потенціалу розвитку. Аналіз організації передбачає оцінку дієздатності існуючої структури управління, системи комунікацій між підрозділами та відділами оздоровниці, чітке визначення та дотримання у роботі функціональних обов'язків працюючих, створення ділової атмосфери в колективі та налагодження системи зворотного зв'язку між управлінцями та виконавцями, делегування повноважень та відповідальності, формування корпоративної поведінки, цілеспрямованості всіх та кожного на досягнення результату. [10]

Для вдосконалення організації санаторно-курортного лікування та забезпечення стійкого розвитку курорту необхідно досконало знати *зовнішнє оточення* оздоровниці, враховуючи вплив сукупності факторів та прийняття рішень. Вивчення ринку постійних і нових споживачів, аналіз їх споживацьких уподобань, сегментація визначеного цільового ринку за географічними та демографічними ознаками, параметрами купівельної поведінки, визначення маркетингових комунікацій для кожного сегмента є передумовою ефективного функціонування санаторно-курортного закладу на перспективу. Аналіз зовнішнього середовища та можливостей санаторно-курортного закладу дозволяє визначити ринкові шанси - потенціал попиту, що не задовольняється сформованою на ринку пропозицією.

Для керівників курортів особливо важливе значення має розроблення ринкової стратегії, для чого необхідно обрати довгострокову модель поведінки лікувальних закладів на ринку лікувальних послуг, виходячи з особливостей (природних, економічних, соціальних) даного курорту.

Існують *чотири основних стратегічних підходи* до можливого розвитку курортів:

- *стратегія кардинальної зміни* - застосовується у разі зменшення завантаженості курорту, що вимагає з'ясування причин цього та методів підтримки здоров'я з метою залучення суспільних і приватних інвестицій. При цьому можливий варіант перепрофілювання здоров'я;

- *стратегія збереження зростання*, спрямована на підтримку низького рівня зростання за несприятливих зовнішніх умов, на залучення відпочиваючих завдяки введенню нових послуг (медичних і анімаційних);

- *стратегія досягнутого зростання* - застосовується для утримання досягнутого рівня у разі, коли курорт має у своєму розпорядженні лише обмежений набір нового продукту і нездатний задовольнити новий ринок;

- *стратегія вибіркового зростання*, обрана курортом, орієнтованим на визначений сегмент ринку. Цей принцип розвитку припускає наявність двох компонентів: плану санаторно-курортного розвитку і структурного комплексу методу фінансової підтримки. Даний принцип застосовується при визначенні стратегії розвитку як конкретного закладу, так і галузі в цілому.

Курортно-рекреаційне господарство України може стати одним з важливих економічних секторів у національному народногосподарському комплексі. Однак недосконалість економічних досліджень курортно-рекреаційної сфери не дає можливості повною мірою оцінити

її значення для економіки країни. До цього часу не існує єдиної методики оцінки внеску цієї сфери в народне господарство країни в цілому.

Розвитку курортно-рекреаційної сфери в Україні притаманний екстенсивний характер. Постає завдання раціонального (інтенсивного) використання курортно-рекреаційного фонду шляхом підвищення коефіцієнта змінності його експлуатації, створення штучних рекреаційних об'єктів, наприклад, пляжів і водоймищ, будівництва нових курортно-рекреаційних закладів замість фізично та морально застарілих.

Підвищення економічної ефективності курортно-рекреаційної сфери може бути досягнуто шляхом зростання продуктивності праці, скорочення одночасних і поточних витрат у результаті комплексного розвитку та розміщення, концентрації коштів і спрямування їх на найбільш важливі ділянки курортно-рекреаційного будівництва, раціонального використання трудових, рекреаційних та інших ресурсів, приміщень і споруд, централізації управління та допоміжних служб тощо [2].

Системний підхід і комплексний аналіз економічного значення курортно-рекреаційної сфери стає необхідною передумовою успіху наукових досліджень і практичної реалізації результатів. За допомогою системного підходу та комплексного аналізу курортно-рекреаційної сфери нами виділено її переваги та недоліки.

Переваги представлено фінансовими надходженнями до бюджетів місцевих органів влади, забезпеченням зайнятості та прибутків населення, стимулюванням розвитку сільськогосподарського виробництва та місцевої інфраструктури, вирівнюванням відмінностей між індустріальними та аграрними регіонами. Негативний вплив представлено порушенням екологічної рівноваги в природному середовищі.

Базовим методом дослідження санаторно-курортної сфери обраний *системно-структурний аналіз*, який дозволяє на підставі аналізу функціонування елементів системи її структурувати, виявити міжкомпонентні, територіальні та організаційно-управлінські взаємозв'язки, їх характер, види, форми. Покладений в основу дослідження *індуктивно-дедуктивний принцип* передбачає створення взаємопов'язаної системи методів і ґрунтується на відповідності частковим об'єктам дослідження, що є компонентами санаторно-курортної сфери. Зазначений підхід передбачає наскрізний компонентний просторово-часовий аналіз емпіричного матеріалу і його подальший синтез з урахуванням дії основних законів і закономірностей. Такий підхід дозволяє встановити напрямки, тенденції розвитку санаторно-курортної сфери та визначити певні закономірності її формування, функціонування та територіальної організації.

До вивчення *просторово-часових характеристик санаторно-курортної сфери* застосовуються такі підходи:

– *елементарний (дискретний)* – інвентаризація елементного складу санаторно-курортної сфери з чіткою топологічною «прив'язкою» об'єктів, що дозволяє визначити не тільки кількісний і якісний склад, а й динаміку та етапність розвитку (зафіксувати характер туристського процесу);

– *генетичний* – вивчення та ретроспективний аналіз процесу виникнення, особливостей формування і розвитку;

– *структурно-функціональний* – вивчення та аналіз змін зв'язків між елементами, їх структурна перебудова, тобто перебудова всіх видів і форм зв'язків між елементами за схемою «об'єкт – об'єкт», «об'єкт – територія», «територія – територія», що дозволяє визначити територіальну структуру, проаналізувати і оцінити зміни функціональної структури відповідно до реалізації конкретних суспільних цілей;

– *комплексний* – дослідження взаємовпливів і взаємодії між елементами різного ієрархічного рівня, спеціалізації як механізму трансформації;

– *збалансованого регіонального розвитку* – передбачає управління санаторно-курортною сферою, ресурсами таким чином, щоб потреби туристів задовольнялися, не зашкоджуючи природному середовищу та культурній спадщині.

При аналізі санаторно-курортної сфери використовується певний набір показників: *натуральні* (кількість відпочиваючих), *вартісні* (надходження від санаторно-курортної сфери), *трудові* (кількість зайнятих) та *локалізаційні* (кількість та потужність обслуговуючих підприємств), що застосовуються у розрахунку на 1000 чол. або на площу. Ці показники аналізувалися в абсолютних величинах, коли потрібно визначити поширення, тенденції розвитку, або в відносних, коли необхідно визначити навантаження чи провести порівняльний територіальний аналіз. При цьому натуральні, вартісні та трудові показники можна розглядати як інтегральні, що характеризують регіональний ринок в цілому, а локалізаційні показники є локальними, що характеризують перш за все розвиток санаторно-курортної сфери.

Рівень споживання характеризується натуральними та вартісними показниками, які аналізуються перш за все в динаміці, що дозволяє визначити загальні зміни через середньорічні темпи росту в санаторно-курортній сфері. Аналіз натуральних показників дає змогу визначити через сальдо туристського балансу спрямованість та характер споживання, видову та територіальну структури туристського потоку в санаторно-курортну сферу. Для оцінки видового рівня споживання використовуються відносні показники, наприклад, такі як рівень концентрації споживання (в розрахунку на чисельність населення, на одиницю території або на одиницю потужності санаторно-курортних закладів).

Для визначення рівня споживання санаторно-курортних послуг може бути використаний відносний натуральний показник (кількість відпочиваючих, що припадає на одне місце в санаторно-курортному закладі) або аналогічний вартісний. Визначення рівня розвитку санаторно-курортної сфери передбачає сполучення комплексних галузевих та територіальних досліджень. Про якість обслуговування певною мірою можна робити висновок за співвідношенням санаторно-курортних закладів різного класу, що надають певні послуги. Використані відносні трудові показники, наприклад, показник, що характеризує навантаження (чисельність зайнятих в розрахунку на один номер санаторно-курортного закладу або чисельність зайнятих в розрахунку на тисячу туристів тощо).

При територіальному аналізі доцільно використовувати відносні локалізаційні показники, що характеризують стан розвитку мережі (кількість санаторно-курортних закладів в розрахунку на населений пункт, сумарна потужність санаторно-курортних закладів в розрахунку на 1000 чол. населення або на 1000 туристів). Визначення територіального рівня розвитку може провадитись методом середньостатистичних оцінок чи нормативним методом. Обидва методи передбачають співставлення відносного показника рівня забезпеченості населення виробничими потужностями санаторно-курортних закладів (кількість місць у санаторно-курортних закладах даної території в розрахунку на 1000 чол. населення) з аналогічним показником, який є нормативним чи середньостатистичним для даної країни.

Застосування регіонально-динамічного аналізу дозволяє визначити динаміку просторово-часових структурних змін функціонування санаторно-курортної сфери та створити підґрунтя для подальшого прогнозування її розвитку та оптимізації територіальної організації.

Для *організованого надання лікувально-оздоровчих послуг* необхідна наявність рекреаційно-туристичних ресурсів, тобто сукупності об'єктів і явищ природного та антропогенного походження; природні та культурно-історичні комплекси, які використовуються для туризму, лікування та відпочинку. Вони поділяються на природні та соціальні. До першої групи належать: кліматичні особливості території, водні ресурси (річки, озера, мінеральні та грязеві джерела, штучні водойми, моря, океани), мальовничі ландшафти, рослинний та тваринний світ тощо. Вони є визначальними для лікувального туризму. Друга група соціально-економічних ресурсів

(культурні об'єкти, пам'ятки історії, етнографії, архітектури) не є визначальними для лікувального туризму.

Суб'єкти лікувального туризму (а саме контрагенти чи виконавці послуг): санаторії, пансіонати, будинки відпочинку тощо повинні бути розташовані у відповідних місцевостях, які володіють необхідними природними ресурсами. Такі місцевості, як правило, і є курортами. Згідно із Законом України «Про курорти», *курорт* - це освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, які використовуються з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань та для рекреації, підлягає особливій охороні [1].

Окрім основного роду діяльності з надання курортних послуг *галузева структура курорту може включати в себе:*

- підприємства з екологічно допустимого видобутку, розфасовки, використання і вивозу, зокрема, за межі регіону чи країни, частини ресурсів лікувальних грязей;
- підприємства аналогічних видів для освоєння частини ресурсів підземних мінеральних вод;
- підприємства щодо організації і забезпечення безпеки навколишнього середовища та унікальних природних ресурсів;
- наукові, проектні, експертні центри еколого-економічного моніторингу, контролю, дослідження проблем рекреаційного господарства, природокористування (маркетингові дослідження, впровадження ресурсозберігаючих технологій охорони й експлуатації рекреаційних ресурсів, систем курортно-оздоровчого туризму).

Основним типовим для санаторно-курортного лікування закладом є *санаторії*. Це - медичний заклад, в якому з лікувально-профілактичними цілями використовуються природні фактори (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі) у поєднанні з фізіотерапією, дієтотерапією, лікувальною фізкультурою та іншими методами лікування при обов'язковому дотриманні хворим санаторного та курортного режимів, адже в санаторії направляють хворих із початковими стадіями захворювання або після перенесення тяжких хвороб, операцій.[9]

В основному санаторії спеціалізовані, можуть бути однопрофільні (для лікування однорідних захворювань, наприклад, хвороб органів дихання нетуберкульозного характеру, при більш вузькому медичному профілі - наприклад, тільки для хворих на бронхіальну астму), або багатопрофільні - із двома і більше спеціалізованими відділеннями для лікування, наприклад, хвороб органів кровообігу (кардіологічний профіль) і функціональних порушень нервової системи (неврологічний профіль).

У системі лікувального туризму свою нішу мають і *пансіонати*. В пансіонатах, розташованих на бальнеологічних курортах, розміщуються туристи, які користуються амбулаторним лікуванням. Пансіонати, розташовані на кліматичних курортах, у приміських і дачних місцевостях, в основному призначені для відпочинку. Тут відпочиваючим надається харчування та житло, що забезпечує необхідні побутові умови. При пансіонатах є медпункти. Туристи користуються загальною курортною інфраструктурою. В пансіонатах, розташованих у місцевостях, де є курортні поліклініки або санаторії, за бажанням відпочиваючих та за наявності медичного висновку за окрему плату може надаватися необхідне лікування.

Санаторії-профілакторії - це медичні заклади санаторного типу для проведення лікувально-оздоровчих заходів без відриву працівників від виробничої діяльності (перебування в санаторії-профілакторії у нічний та вільний від виробничої діяльності час). Термін лікування 24 дні. Великі санаторії-профілакторії мають кабінети електроопромінення, водогрязелікарні, аеросолярії, інгаляторій кабінети та інші.

Будинок відпочинку - це оздоровчий заклад із регламентованим режимом, призначений для відпочинку практично здорових людей. Більшість будинків

відпочинку розташована в місцевостях із сприятливими кліматичними умовами, на берегах річок, озер, морів, лісових масивів. Режим тут засновано на чергуванні активного та пасивного відпочинку та передбачає можливе більш довготривале перебування туристів на свіжому повітрі, а також прогулянки, екскурсії, заняття спортом, катання на човнах, в зимовий час - на лижах та ковзанах.

Бази відпочинку служать для розміщення, харчування, відпочинку, туристично-екскурсійного, культурно-побутового та фізкультурно-оздоровчого обслуговування туристів та екскурсантів. Відмінність туристичної бази від інших закладів відпочинку полягає у тому, що тут проводяться спеціальні туристські заходи, походи, подорожі, змагання, навчання прийомам та навичкам спортивного туризму та орієнтування на місцевості. Як правило, туристичні бази розміщуються в будинках готельного типу. Залежно від місцезнаходження та спеціалізації, бази можуть мати певний комплекс спортивних споруд та майданчиків, пункти прокату спортивного спорядження та інвентарю для різних видів спорту. На базах, де передбачено відпочинок з дітьми, створюють дитячі майданчики [9].

Санаторно-курортна система вимагає розроблення *особливих принципів організації*, оскільки пов'язана, з одного боку, з експлуатацією природних лікувальних ресурсів, а, з іншого - з організацією лікувального процесу.

Медичні аспекти санаторно-курортної справи (методи санаторного лікування), засновані на застосуванні природних лікувальних та інших факторів, визначенні показань і протипоказань для хворих на ті чи інші курорти, вивчаються інститутами курортології чи центрами медичної реабілітації і фізіотерапії. Питаннями виявлення, експлуатації й охорони природних лікувальних ресурсів займаються спеціалізовані гідрогеологічні організації.

Основними методами санаторно-курортного лікування є бальнеотерапія (мінеральні ванни, прийом мінеральної води), грязелікування, кліматолікування, лікувальна фізкультура, лікувальне харчування. Кліматотерапія включає: аеротерапію (лікування повітрям), геліотерапію (лікування сонцем), таласотерапію (лікування морським кліматом і купанням у морі).

Для визначення *попиту на санаторно-курортні послуги необхідний прогноз*:

- зробити розрахунок потреб у тих чи інших видах лікування, спираючись на аналіз захворюваності в сучасний момент;
- зробити розрахунок перспективного розвитку санаторно-курортної справи в умовах ринкових відносин, застосувавши математичні, економічні і статистичні моделі;
- при розрахунках узяти до уваги дані про максимальне завантаження в «піковий» період;
- врахувати думку експертів ігри складанні прогнозу.

Надання комплексу послуг споживачам являє собою виробничий процес санаторно-курортного закладу, у процесі якого використовуються природні, трудові, інформаційні та матеріально-технічні ресурси.

Численні геотуристичні дослідження показують, що нині регіони України знаходяться стосовно розвитку санаторно-курортної сфери діяльності на стадії розвідки, що характеризується нерозвиненістю спеціалізованої інфраструктури, інвестиційною непривабливістю, слабкою транспортною доступністю основних атракцій, незначним турпотоком і, відповідно, надходженнями від туризму.

Карпатський регіон вирізняється санаторно-курортною спеціалізацією. На нього припадає 8% загальних потужностей і щороку оздоровлюється 350 тис. осіб. Найбільшою популярністю користуються курорти Львівщини – Трускавець, Моршин, Черче, Великий Любень та інші. Відомим в Європі з давніх часів є курорт Трускавець, який вирізняється значними запасами підземних мінеральних вод (14 джерел різноманітної терапевтичної дії) та озокериту («гірський віск»). Найбільш відомою є мінеральна вода «Нафтуся», яка використовується при лікуванні гастроентерологічних

захворювань, захворювань нирок, порушень обміну речовин, нервової системи, урологічних захворювань. Мінеральна вода «Бронислава» використовується при лікуванні органів дихання, а мінеральна сіль «Барбара» є аналогом карловарських солей. Озокерит є протизапальним засобом і використовується в лікуванні захворювань шкіри та суглобів. На курорті Трускавець відомі санаторії «Кришталевий палац», «Алмаз», «Каштан», «Кристал», «Бурштин», «Рубин» та інші [6, с. 21].

Курорт Моршин, який офіційно відкрив свій перший курортний сезон у 1878 р., має аналогічний до трускавецького лікувальний профіль – лікування захворювань шлунку, підшлункової залози, нирок, печінки, цукрового діабету. Це бальнеотерапевтичний курорт, де в лікувальних процедурах поєднується дія мінеральних вод, торфових грязей, озокериту та ландшафтних ресурсів.

У Передкарпатті також відомі курортні місцевості Яремча, Ворохта, гірські ландшафтні ресурси яких використовуються для оздоровлення та лікування верхніх дихальних шляхів.

Курортні території Гірських Карпат та Закарпаття розвиваються на основі поєднання лікувальних ресурсів гірських ландшафтів за бальнеологічними властивостями мінеральних вод. Тут відомі оздоровчі заклади Ясиня, Рахова загальноотерапевтичної дії переважно для лікування верхніх дихальних шляхів. Але основним багатством краю є значні поклади вуглецевих гідрокарбонатних або гідрокарбонатно-хлоридних натрієвих мінеральних вод типу «Поляна Квасова», збагачених фтором та бором, де концентрація гідрокарбонату натрію становить понад 11 г/дм. Мінеральні води цього типу мають протизапальну дію, підвищують стійкість організму до несприятливої дії хімічних, фізичних чинників, іонізуючого випромінювання, а також нормалізують кислотність шлунку.

На базі використання мінеральних і термальних вод та інших бальнеологічних ресурсів на території Закарпатської області станом на 1 жовтня 2015 р. функціонує 20 санаторіїв, 7 санаторіїв-профілакторіїв, 28 баз відпочинку, по одному пансіонату з лікуванням та відпочинку, одна курортна поліклініка та два дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії. Шоста частина зосереджених об'єктів знаходиться у Свалявському районі, 15% - у Мукачівському та по 11,7% у Виноградівському та Міжгірському районах [5]. За віковою структурою оздоровлено 70,3 тис. дорослих осіб, 5,0 тис. дітей та 1,1 тис. підлітків. Із загальної кількості оздоровлених – 0,4 тис. це особи, що постраждали від аварії на ЧАЕС, з них 85,9% діти та підлітки. Загалом, в оздоровчих закладах проведено 1098,3 тис. ліжко-днів або 14,4 ліжко-дня в середньому однією особою [4].

На сьогодні на території Закарпатської області розвідані понад 400 родовищ мінеральних вод (як природних джерел, так і свердловин) і діють 69 санаторно-курортних закладів, які в змозі оздоровити щорічно 45-50 тис. осіб. Аналіз споживчих переваг відносно місця проведення відпочинку показав, що серед рекреантів попитом користується гірсько-рівнинна рекреаційна зона Закарпаття, їй віддали перевагу 63,1% рекреантів. Саме в цій зоні знаходиться переважна більшість Закарпатських оздоровниць та баз відпочинку. Гірська рекреаційна зона також має свої прихильників, її відвідало 24,3% рекреантів. Рівнинна зона користується попитом у 12,6% рекреантів.

Отже, оскільки стратегічні орієнтири реформування господарства Закарпатської області відводять сферам санаторно-курортного лікування, оздоровлення, туризму та відпочинку роль однієї з пріоритетних із зайняттям у майбутньому ключових позицій в господарському комплексі регіону, реформування санаторно-курортного комплексу вимагає реалізації ефективних заходів.

Висновки. Розвиток санаторно-курортної сфери в регіонах України гальмується недосконалістю нормативно-правової бази, а також методичної, організаційної, юридичної та інформаційної підтримки суб'єктів підприємництва у санаторно-курортній сфері; недостатньою ефективністю механізмів державного регулювання та

управління санаторно-курортними закладами; незначними обсягами інвестицій, які вкладаються у розвиток матеріально-технічної бази санаторно-курортної сфери; недосконалістю туристської інфраструктури; неефективністю використання рекреаційних ресурсів. Для Закарпатської області, яка володіє значними запасами природно-лікувальних ресурсів, виникає потреба у постійному дослідженні тенденцій успішної діяльності у сфері економічного піднесення санаторно-курортної справи і підвищення рівня зайнятості населення.

Список використаних джерел:

1. Закон України "Про курорти" від 05.10.2000 р. № 2026.
2. Влащенко Н. М. Потенціал санаторно-курортного комплексу: завдання дослідження і розвитку [Електрон. ресурс]- Режим доступу www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_re/2008_5_1/zbimuk_RE_1_169.pdf
3. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат //Український географічний журнал. - 1999. - № 3. - С 34-37.
4. Закарпаття – санаторії та туризм : [статистичний збірник] / Державний комітет статистики України ; Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2015. – 99 с
5. Зінь Е.К., Турченко М.О. Планування діяльності підприємства: Підручник. – К.: ВД „Професіонал”, 2004.- 320 с.
6. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. Чернівці, "Прут", 1995. – 72 с.
7. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України. Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2007. - 369 с.
8. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Рекомендовано МОНУ як навч. посібник для студентів ВНЗ. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 96 с
9. Никитина О. А. Приоритеты экономического развития регионального санаторно-курортного рынка/ О. А. Никитина [Електрон. ресурс]. -Режим доступу : www.rae.ru/fs/pdf72004/6/12.pdf
10. Петриченко П. А. Формування стратегії підприємств санаторно-курортного комплексу на підставі життєвого циклу клієнтів / П. А. Петриченко [Електрон. ресурс]. - Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/201029/Petrich.pdf
11. Рутинський М. И., Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Монографія. - Чернівці: Книги - XXI, 2008. - 440 с
12. Семенов Г.А., Станчевський В.К., Панкова М.О., Семенов А.Н., Гребінець К.М. – Організація і планування на підприємстві: Навч. Посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 528 с.